

WALTER LORENZ

Szociális munka Európában – áttekintés és jövőbeni fejlődési irányok¹

Arra kaptam felkérést, hogy beszéljek az európai szociális munka jelenlegi és jövőbeni fejlődési irányairól, hogy ezzel adjak háttérrel a szociális munka módszereiről szóló tanácskozásnak. Egy ilyen konferencia megnyitójában mindenképp fontos ismét kiemelnem, hogy a szociális munkás módszerek nem csak az egyéni esetekben teszik lehetővé a beavatkozást, hanem az egész társadalom problémáinak megoldásához is hozzá tudnak járulni. A szociális munka szociális professzióként olyan mandátumot kapott, amely túlmegegy a tanácsadáson és a privát szférán; a szakma történetében a módszerek fejlődése mindig kapcsolatban volt a szélesebb társadalmi kontextussal és azzal a céllal, hogy az intervenciónak – még az esetmunka szintjén is – hozzá kell járulnia az egész társadalom céljainak teljesüléséhez és

Azzal kezdem, hogy utalok a bizonytalanságnak arra a mély érzésére, amelyet a 2001. szeptember 11-i események váltottak ki, világszerte.

Az esemény úgy hatott, mintha felráztak volna minket mély álomból, amelyben annak tudatában ringatóztunk, hogy minden ajtó biztonságosan be van zárva, és elővigyázatosságunk miatt megengedhetjük magunknak a nyugalmat, hiszen a rosszat kívülre és távolra száműztük. Most pedig legféltettebb kincsünket, a biztonságnak ezt az érzetét – amelyet néhány megnyilatkozásban a „mi civilizációnknak” neveztek, és amelyet jelentős mértékben a technológiai fejlődés által értünk el – érte megsemmisítő támadás. Semmi, ami hozzátartozott a mindennapi életvitelünkhöz, nem látszik biztonságosnak többé, minden technológiai vívmányunk, a közlekedéstől a kommunikációig, az élelmiszer- és vízellátási rendszerünk és az energiaellátásunk, semmi sem tekinthető megbízhatónak ezentúl.

Ebben a sokkoló és krízist jelentő helyzetben az első politikai reakció, melyet a világpolitika színpadán koreografáltak, inkább technológiai megoldásokra korlátozódott, és azt célozta, hogy megerősítse a kockázatok elháríthatóságába vetett hitet. Eszerint a terroristák csak kihasználják az utolsó, még megmaradt gyengeségeket, melyeket

¹ Walter Lorenz előadása, melyet a VII. Európai Szociális Munkás Tanácskozáson mondott el, a Navarrai Egyetemen, Pamplonában 2001. október 29-én.

most meg kell szüntetni. Szociális munkásokként tudjuk, hogy krízishelyzetekben érthetőek az efféle reakciók. Az ilyen első reakciók általában az „ugyanabból még többet” elvet követik,² ahogy például az alkoholizmustól szenvedő is több alkoholt iszik válságos helyzetekben. Szociális szakemberekként azonban azt is tudjuk, hogy minden valódi és mély krízis rávilágít a bevált megbirkózási stratégiák elégtelenségére, ami abból következhet, hogy nem vesszük számításba az alapvetően megváltozott körülményeket, melyek előre jelezhetik a krízist. Továbbá azt is tudjuk, hogy a krízis új kezdet lehetőségét, értékrendünk és megbirkózási stratégiáink teljes átalakulását hozhatja. A *krízis-analógia* ezért segíthet minket abban, hogy tudatosítsuk a kiterjedtebb társadalmi változások mintáit, melyek hatással vannak a szociális munkára és a szociális munkás módszerekre. Ezek a társadalmi hatások előidézhetik, hogy hivatásunk kényszerűen olyan problémakezelő módokhoz ragaszkodik, melyek nem a megoldásnak, hanem a problémának válnak részévé. Ennek tudatosítása ezután segíthet minket tanulni az ilyesféle tapasztalatokból, és szakmai tudásunkat oly módon megerősíteni, hogy az ne pusztán mechanikus, technikai módon járuljon hozzá a társadalom nagyobb biztonságához. A kreatív válasz tükrözheti a szociális munka társadalmi hivatását a jelen helyzetben, és ezzel a professzió – miközben a krízis, illetve instabilitás egyéneket érintő hatásaival foglalkozik – hozzájárulhat a társadalom stabilitásáról és integráltságáról szóló politikai diskurzushoz. Okot és indítást adhat a reményre, ha felidézünk, hogy miképp konceptualizálták elődeink a professzió történetének különböző időszakában a „személyes” és „politikai” kölcsönhatását. De a szociális professziók csak akkor járulhatnak hozzá lényegesen a jelen krízis megfélelőbb megoldásához, ha radikálisan és önállóan átgondolják társadalmi hivatásukat.

A fejlődési vonalak következő áttekintésében azt fogom bizonyítani, hogy a szociális professziók túlnyomórészt a lineáris, mechanikus és menedzseri megoldásokat részesítik előnyben a gyakorlat során, nem mintha a technológiára, mint olyanra hagyatkoznának, hanem mert „termékeik biztosítását” igyekeznek összhangba hozni a még szűkebben meghatározott társadalmi és politikai elvárásokkal, amelyek megkövetelik a szociális szakmák működési területein megnyilvánuló, a társadalmi feszültségekből és konfliktusokból következő kockázatok mérhető csökkentését. A szociális munkás szakma manapság mindenek elé helyezi a hatékonyságot, a minőségbiztosítást, a különböző kompetenciák meghatározásával, illetve alkalmazásával, és ezek az eszközök nagymértékben hasonlóak azokhoz a technológiákhoz, melyeket a potenciális terroristák és terrorista támadások azonosítására előszeretettel használnak. A pánik-intézkedések azonban nem teszik lehetővé azoknak a faktoroknak a tágabb és komplexebb vizsgálatát, amelyek a terrorizmust tápláló konfliktusok, megsztottságok és ellenérzések kialakulásához járultak hozzá. Míg né-

² Lásd: Paul Watzlawick–John H. Weakland–Richard Fisch: Változás. A problémák kezelésének és megoldásának elvei. Budapest, Gondolat, 1990, 61–64. o. (A fordító)

hány évvel ezelőtt, a neoliberalizmus fénykorában még attól félhetünk, hogy a professzió végképp elenyészik, most megállapíthatjuk, hogy ezeknek a „termékeknek” a felkínálásával a szociális munka iránti igény Európa-szerte növekszik. Az igények növekedése azonban a növekvő igény azokon a területeken nyilvánul meg, amelyeken a szociális munka gyakorlatának integráns része a társadalmi kontroll érvényesítése. Az állami kontroll növelése ugyanis az Európai Unió országainak többségében manapság uralkodó közép-bal koalíciós kormányok harmadik utas és új munkáspárti politikájának domináns alkotóeleme (Lorenz 2001b).

Véleményem szerint ezek a fejlemények jelentik a legfontosabb változást, ami az utóbbi időkben az európai szociális professziókkal történt. Nem pusztán a professzió metodológiai orientációjáról van szó, hanem a szociális munka központi elveiről, és arról, hogy ezek megerősödnek vagy alárendelődnek egy sor, teljességgel eltérő külső kritériumnak, amelyekhez a szociális munkának alkalmazkodnia kell. De melyek ezek a központi elvek? Van-e a szociális munkának olyan profilja, definíciója, mely egyként érvényes a különböző országokban és különböző intellektuális tradíciókban? A szociális munkás képzések és szakmai csoportok közötti európai kapcsolatok első hulláma idején a legtöbb erőfeszítés arra irányult, hogy meghaladjuk az elnevezések, képzési utak és szakmai gyakorlatok sokféleségét, ami nyilvánvalóvá vált a kapcsolatok során, és tükrözte a szakmai terület nem egységes mivoltát (Hamburger 2000). A feltételezés az volt, hogy ha a szociális munka egy név alatt egységesül, és képes feladatainak valamint társadalmi hozzájárulásának homogén leírását adni, akkor ez emelni fogja társadalmi státusát, és elfoglalhatja a helyét az olyan „tiszteletre méltó” professziók között, mint amilyen az orvoslás, amely – a szakmai képesítések kölcsönös elismerése érdekében – el tudta fogadtatni és a szakmai szabályok terén érvényesíteni tudja a saját, európai uniós direktíváját.

Az ilyesféle egységesítés reménye azonban megghiúsult, és minél többet tudunk meg egymásról az európai kapcsolatok során, annál mélyebbnek és lényegibbnek látszanak a különbségek. A létező hálózatok tovább dolgoznak sajátos témáikon, és sok közös oktatási program nyújt képesítést a nemzetek közötti alkalmazkodáshoz, de a különbségek megmaradtak az elnevezések, az oktatási struktúrák és definíciók terén. Az egyes nemzeti szakmák nem egységesek például abban, hogy mit tekintenek terepgyakorlatnak vagy milyen kompetenciáknak kell megjelenniük a felsőoktatási szint kibocsátási követelményeiben. Az olyan gyakorlati megfontolások, mint az országokon belüli és országok közötti fizetésbeli különbségek, továbbtagolják a szakmai területet, és nyilvánvalóan igazságtalanná teszik egyik vagy másik csoport számára az egységesítést célzó változásokat. Van olyan kormány – nevezetesen a brit kormány –, amely azt is felismerte, hogy a szociális munka területének szakmai csoportjai és egyesületei annak érdekében használják az európai érvrendszereket, hogy az európai kompatibilitásra hivatkozva érjék el a szakmai oktatás régen áhított színvonalemelkedését, de ez a törekvés óhatatlanul akadályba ütközik

egy olyan országban, ahol „Európa” annyira ambivalens szerepet játszik. De túl ezeken az esetleges tényezőkön, ott van az a sokkal lényegibb felismerés, hogy a szociális munka valóban történeti képződmény, amely nem értelmezhető elszakítva a maga társadalmi, politikai és történeti kontextusától, és nem modellezhető át oktatási és tudományos alapon (Lorenz 2001a).

Ez a nehézség az új szociálpolitikai kezdeményezésekben is nyilvánvaló. Ezek „deregulálni” igyekeznek a szociális professziókat, az állami szolgáltatások teljes spektrumára vonatkozó döntésekkel összhangban. Ezek szerint az állam megpróbálja feloldani a tradicionális szakmai határokat, és a szolgáltatások felhasználóinak menedzseri terminusokban meghatározott, specifikus kimeneteleket célzó szerződéseket ajánlani, tekintet nélkül arra a professzióra és annak tradícióira, amely ezekbe a szerződéses viszonyokba lép. Néhány országban ez a törekvés versenyhelyzetbe hozta a különböző professziókat, és új frontokat nyitott például a szociális munka és az ápolói hivatás között a területi szolgáltatások területén, különösen, amióta Európában az ápolói szakma (amerikai mintára) nagy lépést tett a teljes körű „akademizáció” elérése felé. Ugyanígy a szociális munka és a szociálpedagógia közötti régi „rivalitás” új feszültségeket teremtett néhány országban, ahol a korábban pedagógusokat képző iskolák – igyekezvén a csökkenő iskolai gyermekszám ellenére megtartani hallgatói létszámukat – felfedezték a „szociális pedagógiát”, amely alkalmas eszköznek tűnt ahhoz, hogy képesítést nyújtsanak az iskolán kívüli területen végzett munkára.

Közelebb vihet minket a professzió központi elveinek világosabb megértéséhez, ha áttekintjük, hogy miért nem tűnik kivihetőnek a harmonizáció és az egységesítés, valamint a „a szociális professziók történeti természetének újrafelfedezése” (Lorenz 2001a). Ugyanis, miközben a tudományos elvekből következő módszerek vitathatatlanul szerepet játszanak a gyakorlatra való felkészülésben, a szociális munkához hasonló professziók lényege nem redukálható a módszerekre. Emiatt a harmonizáció csak úgy lenne elérhető, ha felszínesen közös vonatkoztatási keretet erőltetnének rá a professzióra, és a szakmai csoportot ezen keresztül még az eddiginél is szigorúbb ellenőrzés alá vetnék. Ezzel szemben a valóság az, hogy minden egyes ország minden egyes szakmai csoportja elszakíthatatlanul kötődik saját kulturális tradícióihoz és gyakorlatához, ugyanúgy, ahogyan az adott politikai rendszerhez és annak kulturális vonatkoztatási pontjaihoz, és ezek a kötődések nem könnyen haladhatók és nem is haladandók meg. Éppen ezért a szociális munka egyik központi elve az, hogy nem úgy kezeli „a szociálist”, mint amit átszabni kellene, hanem mint olyasvalamit, ami történeti képződmény. Ez azt jelenti, hogy a hermeneutikai készségeknek és módszereknek sajátos helyük van a szociális munkában, nem pusztán a megértés eszközeiként, hanem a változás elérésének eszközeiként is (Lorenz 2001c).

Azt gondolom, hogy az európai szociális professziókat egységesíteni igyekvő erőfeszítések kudarca után elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol elkezdhetjük az akadályok újraértelmezését, immár nem negatív, hanem pozitív vonatkozásait számba véve. Ha nem engedjük, hogy a különbözőségek felismerése újabb megosztottsághoz és rivalitáshoz vezessen (amit a politika kihasználhat), a professzió kulturális, metodológiai és episztemológiai sokféleségét erényként kezelhetjük. Ha a szociális munka képes megértést teremteni a különbözők között, akkor ezt képes megtenni a saját területén belül is. A saját sorainkban létező különbözőségek kezelésén keresztül meg fogjuk érteni és fejleszteni fogjuk az interkulturális kompetenciákat, és így hitelesebben fogjuk azokat képviselni (Lorenz 2001a).

A különbözőségek és a szociális munka standardizációjának hatásait, valamint a metodológia fejlődésének megértését szolgáló, bevezető reflexiók alapján most már hasznosabb lehet részletesebben beszélnünk az európai szociális munkában tapasztalható változásokról is. Megkísérelvén képet alkotni a professzió állapotáról (már amennyire ez egyáltalán lehetséges), három indikátort ragadok ki, melyek lehetővé teszik, hogy néhány általános, a nemzetközi perspektíva használata során kiemelkedően fontos jellemzőre fókuszáljak. Ezek az indikátorok: a változások a felsőoktatással kapcsolatos politikában Európa-szerte, a szociálpolitika szintjén bekövetkezett specifikusabb változások és a módszerekről szóló viták vonatkoztatási kereteinek és fogalmainak változása, összefüggésben a politikai változásokkal. Minden egyes esetben vizsgálom, hogy vajon a szociális munka veszített vagy nyert-e a változásokkal, és azzal is foglalkozom, hogy miképp lehet ezeket a változásokat befolyásolni, illetve hogyan lehet szakmai szempontból ezekkel számot vetni.

1. Az oktatás és képzés irányításának és szabályozásának változásai

A legtöbb európai országban a szociális munka megszilárdította helyzetét a felsőoktatásban, ami azt jelenti, hogy minden szinten – a doktori szintet is beleértve – megnyílt az egyetemi fokozat megszerzésének lehetősége. Ezt a fejleményt kétség nélkül elősegítette a BA/MA modellnek (3+2 modellnek) minden felsőoktatási és harmadik szintű intézményben való bevezetéséről szóló egyezmény, melyet csaknem minden európai ország oktatási minisztere aláírt (Sorbonne-deklaráció, 1998; bolognai deklaráció, 1999; prágai deklaráció, 2001). A standardizálás eme intenciója mögött kétségkívül gazdasági indítékok állnak, nemcsak azért, mert ezek rövidítik az egyetemi első fok (BA) oktatási idejét azokban az országokban is, ahol ez a szint mind ez idáig három évnél hosszabb időt vett igénybe (és a hallgatónak arra is lehetőségük volt, hogy meghosszabbítsák a tanulási időt addig, míg késznek érezték magukat a záróvizsgára), de abban az értelemben is, hogy lehetővé teszi a kormányok számára a felsőbb egyetemi szint

(MA) bemeneti feltételeinek meghatározását. Az akadémiai szabadság esetleges korlátozásának kérdése nem tartozik jelenlegi témánkhoz. Ami viszont mindenképp érdekelt minket, az az, hogy eddig a szociális professziónak sosem volt még lehetősége meghatározni nemzetközi szinten a professzionális oktatás alapszintjének tartalmát, függetlenül attól, hogy ezt az egyetemi alsó szinten vagy posztgraduális szinten kell elérni. Úgy látom, hogy ezt az akadémiai szabályokkal kapcsolatos oktatáspolitikai változások fogják eldönteni, ami azután implicit vagy explicit módon meg fogja határozni a szakmai standardokat is (azaz a BA és MA szint közötti különbség meg fogja határozni a professzionális kompetenciák különbségét is). Ahogy a dolgok jelenleg állnak, a különböző országok igen különböző kibocsátási kritériumokat kapcsolnak az első és a második szinthez, és nagy tévedés azt hinni, hogy pusztán a szintek átnevezése (BA/MA) egységesíteni fogja az elvárásokat és a tartalmakat. Nincs általános megegyezés arra vonatkozóan, hogy milyen normáknak kell szabályozniuk a felsőoktatási alsó szintet (BA), még az akadémiai szinten sincs megegyezés, nemhogy a professzionális szinten.

A zavart tovább növeli, hogy az új szabályozás nyilvánvalóan lehetővé teszi az iskolarendszeren kívüli harmadik szintű intézményeknek ilyen diplomák kibocsátását, így az oktatási programok fejlődését nyilvánvalóan sokkal inkább befolyásolni fogja a hallgatói létszámokért folyó verseny, semmint a professzió elvárásaival vagy a kliensek szükségleteivel kapcsolatos megfontolások. Néhány országban, mint amilyen Németország, ez a helyzet (meglehetősen megkésett) vitákat váltott ki az akkreditációról, mivel a reformban megjelenő ígéretet a standardok rendszeresítéséről csak akkor írható alá, ha a tantervek jelenlegi rendszerét, melyet az egyetemek és illetékes minisztériumok tárgyalása alapozott meg, Németország minden egyes tartományában olyan akkreditációs eljárással váltják fel, amelynek föderális, végső soron pedig nemzetközi alapja van.

Az akkreditáció már önmagában is magával hozza az internacionalizációt, az internacionalizáció sajátos típusát, a szakmai képesítések piacának formájában. Az olyan intézmények, mint amilyen a brit Open University is, több országban élen járnak a diplomát adó képzések nemzetközi licenszálásában, és ezt szociális munkás programokkal is teszi manapság az Egyesült Királyságon kívüli Európában. De sok olyan európai mester-program van, amelyet vagy egy ország oktatási intézménye alapított és akkreditált, vagy amely kölcsönös elfogadással bír. Ilyen például a maastrichti Hogeschool Összehasonlító Európai Szociális Tanulmányok (Comparative European Social Studies) mester-programja³, melyet a létrehozó partnerszervezetek hálózatának egyikeként az Észak-Londoni Egyetem alapított (lásd <http://www.maccess.nl>). Ezek a fejlemények alkotó energiákat szaba-

³ Ennek programnak a keretében tartotta meg egyetemi székfoglalóját a közelmúltban dr. Hegyesi Gábor, amihez az Esély és a magyar szociális szakma nevében ezúton is tisztelettel és szeretettel gratulál a fordító.

díthatnak fel, ami okvetlenül üdvözlendő, de aggodalomra ad okot, hogy a szakmai standardok kérdése vagy teljes mértékben hiányzik a kompatibilitásról szóló vitákból, vagy a kérdés eldöntése az elismerés és akkreditáció oktatási struktúrára hárul, ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan, hiszen ezek a struktúrák nem az ilyen kritériumok kidolgozására jöttek létre

Ezekben a fejleményekben emiatt én inkább az oktatási ügyek „funkcionalizációjának” jelét látom, amelyben a formális, technikai kritériumok váltják fel a szakmai kritériumokat és kérdéseket. A vitát a mennyiségi kérdések uralják („Hány év?”) ahelyett, hogy a tartalom minőségéről és a kvalifikáció professzionális standardjairól szólnának. Mivel a professzionális standardok kérdése olyan komplex és – különösen a nemzetközi fórumokon – oly annyira vitatott, a látszólag racionális és nyilvánvaló megoldások mögött egyszerűen eltűnik, és ez a standardizációra vonatkozó szakmai fenntartásokat idejétmúlt és érdekvezérelt akadémikusoknak láttatja. Ironikus, hogy ugyanakkor a „minőségbiztosítással” kapcsolatban valóságos rögeszme uralkodik el mind a képzésben, mind pedig a gyakorlati terepen. Miközben ez a vita alapvetően szükséges, és igen jótékony hatásokkal járhat, a szociális szakmai minőség mennyiségi kritériumokban való meghatározása a bürokratizáció és funkcionális jeleként értelmezhető, és lehetetlenné teszi az integrált és párbeszédben kikristályosodó minőségi kritériumok létrehozását. Ezzel később még részletesebben fogunk foglalkozni, de már itt érdemes megállapítanunk ezt az összefüggést, és annak szükségességét, hogy az oktatási változásokat ebben a szélesebb kontextusban szemléljük és értelmezzük.

2. A szociálpolitika változásai

Ahogy fentebb már említettük, a szociális professziók – tekintet nélkül elnevezésükre és hagyományos kompetenciaterületükre – újra elnyernek látszanak helyüket a szociálpolitikában. Tüzetesebb vizsgálattal azonban kiderül, hogy ez a hely inkább azt jelenti, hogy a kormányok egy része eszközként igyekszik a professziót felhasználni egy sajátos társadalmi probléma kezelésére. Arra gondolok itt, hogy különösen a „harmadik utat” hirdető, új baloldali típusú szociáldemokrata kormányok uralta európai országokban a jóléti ellátások – mint amilyenek az egyedülálló szülőknél vagy a munkanélkülieknél szóló ellátások – fizetésének folyamatosságát egyre inkább olyan feltételekhez kötik, melyeknek célja a kedvezményezettek erőfeszítéseinek fenntartása, feltételezett passzivitásuk és dependenciájuk leküzdése. A stratégia – úgynevezett „mozgósító” vagy hasonló koncepciókkal alátámasztott – változatos motivációs programok formájában lépett működésbe (lásd: Holden 1999, Torfing 1999, Laan 2000, Olk 2000). Ha a jóléti ellátások kedvezményezettjeinek erőfeszítéseket kell tenniük helyzetük javítására, akkor kivétel nélkül szükségük van segítségre, hogy ezt képesek legyenek megtenni, és ezért gyakran csak akkor van

lehetőségük a segélyből részesülni, ha kényszerűen vállalják a függést a szociális munkásoktól, akiknek az egyéni terveket el kell készíteniük arra vonatkozóan, hogy miképp lehet a segély elnyeréséhez fűzött feltételeket teljesíteni és az „öngondoskodási képességet” helyreállítani.

Ugyanúgy, mint a már elemzett helyzetben – amelyben a szakmai szempont rovására az oktatási kritériumok váltak uralkodóvá a szociális munkások képzésében –, ez esetben is igen kevés kritikai ellenállást tapasztalhatunk a szociális professzióknak az új szociálpolitikai kontextusban való ilyesféle felhasználásával szemben. Hihetjük-e, hogy azok a szociális munkások, akik éveken keresztül a politikai kritikákat hallgatták a rosszul meghatározott szerepükről, a tevékenységük hatástalanságáról, a „gyengeségükről” a deviáns viselkedések megakadályozásában, ne lennének boldogok, ha most hirtelen elkezdi őket értékelni, és ismét elismert szerepet kapnak? És a „mozgósítás” nem kínál-e lehetőséget a szociális munka alapkészségeinek használatára, azon kulcsfontosságú metodológiai alapelvek az érvényesítésére, mely már a freudi pszichoanalízisnek az esetmunkában való meghonosításakor is kiemelkedő helyet kapott, hogy ugyanis a beavatkozásnak javítania és mozgósítania kell a kliensek „megbirkózási képességét”? És ez az alapelv nemcsak egy relikvia a múltból, hanem nagyon is élő gondolat – legújabban az „empowerment” nagyra értékelt koncepciójában öltött új formát. A mozgósítás programjában való részvétel ezért olyan ajánlat a szociális munkásoknak, melyet aligha utasíthatnának vissza. Érdekes párhuzamok vannak ezen fejlemények és a „közösség” ideológiai újradefiniálása között, mely a közösségi fókuszú politikai javaslatokban öltött formát. Ezek ugyanúgy egy szociális munkás alapelvek a megvalósulását látszanak célozni, mely szerint az intézményi megoldások helyett az informális hálózatok autonóm forrásait kell erősíteni. Mindazonáltal az Új Munkáspárt politikájában épp úgy, mint a korábbi új jobboldali kormányok esetében a „közösség” egyszerűen a szolgáltatások deregulációját és az állami forrásokkal való takarékoskodást jelenti az önkéntesek szélesebb körű bevonása révén. Az önsegítés támogatása mindig is része volt a szociális munkások szakmai repertoárjának, és most esélyt kapnak ennek kipróbálására, bár egészen sajátos és előre meghatározott eredmények érdekében.

És ez rávilágít a jelenlegi problémára. Nem a „javítani az emberek megbirkózási képességét” és az „önsegítés támogatása a közösségben” elvek okoznak problémát, hanem az, hogy a szociális munkában egyetlen módszernek sincs önmagában vett értéke. Ennek a professzióknak a sajátossága, hogy társadalmi mandátuma van, és ezért nem tárgyalhat magánszerződésekről magánemberekkel. A „szociális” a „szociális munkában” vitathatatlanul egy közmegebizatásra vonatkozik, és ez azt jelenti, hogy minden módszer esetében figyelembe kell venni azt a szociálpolitikai kontextust, amelyben a módszer működik. És ami még fontosabb: a szociális professziók aktuális közmegebizatása szükségessé teszi a szociálpolitika megformálásában

való aktív részvételt, ha komolyan vesszük a szakma érdekképviselői szerepét. Csak ebben a tágabb kontextusban értékelhetünk megfelelően egy elvet, egy készséget vagy egy módszert. És fordítva, az elveknek, készségeknek, módszereknek magukba kell foglalniuk azt a képességet, hogy a szociális munkás-intervenció politikai természetét közvetítsék az állampolgárok közötti „mikro-viszonyok” vonatkozásában éppúgy, mint az állampolgárok, a csoportjaik és az állam közötti viszonyban. Ez központi kérdés minden olyan esetben, amikor az állampolgárok a szociális munkásokkal találkoznak.

A legutóbbi idők szociálpolitikai változásai nyilvánvalóvá teszik a „társadalmi kontroll” és a „gondozó” szerep szétválását és egymástól való eltávolodását. A szociális munkában mindig ismert volt a „gondozás versus kontroll” dilemma, ami közfeladataik kezdeteitől jellemző sajátossága munkájuknak és társadalmi funkciójuknak. De mindig törekedtek az ellentétes szerepek együtt-tartására, és arra, hogy ne engedjék egyiket vagy másikat domináns helyzetbe kerülni. Az állam szerepének manapság tapasztalható változásával a két szerep közötti szakadás intézményesültté válik. Az állam semmi esetre sem „enyészik el”, mint ahogy azt a globalizáció hatásaival foglalkozó első elemzések jóslták – ellenkezőleg, inkább vehemensen viszatérni látszik, de a hatalomgyakorlás felettébb korlátozott politikai programjával. Eszerint legitimitását inkább ellenőrzési, irányítási szerepéből származtatja, semmint a társadalmi szolidaritás létrehozásából, a források és esélyek újraelosztásából (Jordan 2001).

E számos tényező nyilvánvaló aggodalommal tölti el a szociális munkásokat Európa-szerte. Először is, tisztán a professzió érdekeit szem előtt tartva mindez azért is nyugtalanító, mert miközben a szakma a korábbiaknál sokkal kifejezettebb társadalmi kontroll funkciót kap, a gondozás „finomabb” funkciója elhalványul, és vagy az egyéb segítő szakmák kompetenciaterületébe, vagy az „önkéntesek” és a „közösség” tevékenységéhez sorolódik. Ezek a másfajta csoportok ezért élvezhetik a jótékony cselekedeteknek kijáró közmegebecsülést, miközben a szociális szakembereknek meg kell szokniuk, hogy a törvény és a rend őreinek tekintik őket azokon a területeken, amelyekre a rendőrség hatásköre semmiképpen sem terjed ki, de amelyek mindazonáltal normatív konfliktusokkal terhelték. Másodszor, amikor a szociális professziók szűkös szerepre vannak kárhóztatva, hogy figyelmeztessék a klienseket a társadalom iránti kötelezettségeikre, gyakran ideológiai okból arra használtatnak, hogy elvonják a figyelmet a közpolitika kudarcairól (például a munkahelyteremtés területén). Arra kárhóztatnak, hogy a társadalom strukturális problémáit egyéni problémákká értelmezzék át, és olyan üzenetet közvetítsenek, mely szerint a szociális problémák megoldása alapvetően csak az egyéni erőfeszítések kérdése. A szociális munka részvétele egy ilyenféle programban gyakran segít elkendőzni a ténytet, hogy a középbal kormányok a szociálpolitikában egyáltalában nem változtatták meg a neoliberális irányvonalat (Jones 2001). Az ehhez az irányvonalhoz való kötöttség természetesen negatív hatással van a kliensekkel folytatott munkakapcsolatra. Harmadszor, az ilyen szűken meghatározott

szerep és funkció is megerősíti a társadalmi problémák mechanikus megoldásait előnyben részesítő tendenciát abban az értelemben, hogy a „szakértők” már eleve meghatározták az engedélyezett megoldások körét, és ezek végrehajtásához pusztán technikusokra van szükség. Ez azt jelenti, hogy a szociális munkások maguk is az állami kontroll kiterjedését érzékelik, ami előfeltétele elfogadásuknak, és ami – tekintettel a más professziókkal szembeni versenyre – kihat a jövőbeni foglalkoztatásukra.

Ezek a technikai megoldások tipikusan jellemzőek az olyan társadalmakban, melyek a „kockázatkezelési” programok hívei, és melyek növekvő mértékben foglalkoznak a „belső biztonság” kérdésével. Ugyanakkor ez magába foglalja a szociális szféra természetének radikális átfogalmazását is, ami korábban a szociális professziók mandátumához tartozott. A szociális munka a története során kifejlesztett egy olyan megközelítést, ami alternatívát jelenthet a társadalmi problémáknak a kockázatok szintjére való redukálásával szemben. Ez a szemlélet semmiképpen sem jelöli ki célként a kockázatok minden áron való megszüntetését, és nem is segíti a társadalmat a bizonytalanság megszüntetésében; ehelyett a bizonytalanságnak és többértelműségnek olyan faktorként való integrálását célozza, amivel a társadalomnak rugalmasan meg kell békélnie, anélkül, hogy a felelősséget teljesen a szakértőkre hárítaná (Parton 1998). Az itt kifejezett szkepticizmus nem érzelmeken alapul, és nem szolgálhat mentségül a homályos célmeghatározásokra és a tudományos precizitás hiányára, inkább a jelen társadalmait átható bizonytalanság érzékelését tükrözi. Ez a bizonytalanság nem változtatható meg a már most is marginalizált csoportok fölötti, szigorúbb ellenőrzéssel. A gondozás és kontroll közötti szakadás nem a bizalmat fogja erősíteni, a bizalom helyreállítása viszont alapvető jelentőségű a bonyolult modern társadalmak integrációjához (Scherr 1999).

3. Módszertan

Az ilyesféle bizalom megalapozása ugyanakkor kulcsfontosságú kritériuma a szociális munka módszerei megválasztásának és fejlesztésének. A módszereknek maguknak tartalmazniuk kell a bizalom feltételeiről szóló tárgyalást, és ez felveti a szakmai elszámoltathatóság kérdését, ami minden olyan esetben felmerül, amikor a módszerekről beszélünk. Mindazonáltal – ahogy én az európai áttekintés során láttam – a szociális munkás-módszerek fejlődése és oktatása nem mutat ebben az irányban. Mindannyian látjuk, hogy nemcsak hogy nincs felismerhető konszenzus arra vonatkozóan, hogy milyen módszerek jellemzik a szociális professziókat ma, de még vita és érvelés sincs erről a kérdéstről (Giarchi and Lankshear 1998). A módszerek kérdése és különösen a helyes módszerekről szóló eleven vita csaknem eltűnt a szakmai közvéleményből. Az ügyek ilyenén állásának egyetlen „mentsége” az úgynevezett poszt-modern váltás a módszerek vonat-

kozásában, a régi, harcos módon megjelenített, a vetélytársakat provokáló és a terület egészét magának követelő, nagy narratívák dekonstrukciója (Parton 1994). Valaha a kérdés úgy szólt, hogy vagy pszichoszociális esetmunka, vagy a „radikális szociális munka”-modell formájában megjelenő politikai akció; vagy az esetmunka szemben a közösségi munkával; vagy a pszichoanalitikus perspektíva a behaviorizmussal szemben. Mindezeket az érveléseket felváltotta – legalábbis, ami az oktatási szemléletet illeti – az átható közöny, amely a gyakorló szakemberek mindegyike számára lehetővé tette, hogy azt a módszert válaszsza, amelyet az adott körülmények között a legmegfelelőbbnek vél. Úgy tűnik, hogy ennek egy praktikus oka van, nevezetesen, hogy a gyakorló szakembereknek többé nincs tere és lehetősége a régi módon a módszerekről elmélkedni és vitatkozni. Egyre erősebb nyomás nehezedik rájuk, hogy azt válasszák és alkalmazzák, ami „működik”, és e kényszer hatására inkább folyamodnak a szolgálatokon belül kialakított eljárásokhoz és szabályokhoz, valami biztonságosabbal helyettesítve a professzionális módszereket, amelyek használatához és fejlesztéséhez magukat autonóm szakembereknek kellene tekinteniük.

Ennek az új megközelítésnek a megjelenése az esetmenedzsmen, egy rosszul definiált koncepció, amely gyorsan terjed (Lymbery 1998). Ez egy menedzseri megközelítés, amely a „minőségellenőrzés” fogalmához kapcsolódik, éspedig a minőségellenőrzés felettébb specifikus formájához, amely a mérhető kimenetek elérését tűzi ki célul. Ez az új szolgáltatási keret csak azért tud oly sok országban, olyan gyorsan és átfogóan létrejönni, mert az elszámoltathatóság igencsak gyenge területe a szociális munkának, és mert a szociális munkások oly közismerten nehéznek találják céljaik leírását, és a szükséges források iránti igény ennek megfelelő meghatározását. E szemlélet jelszavai: „hozzuk ki a legtöbbet a szűkre szabott helyzetből” és az „illesszük hozzá”, sőt a „ne engedjük, hogy a rendszer hiányosságai hátrányosan érintsék a klienseket”. A menedzseri megközelítés enyhülést ajánl a jelszavak mögött meghúzódó aggodalmakra, sőt presztízst kínál, mivel a szociális munkások, akik alkalmazkodnak az új kritériumokhoz, „számítanak” a rendszeren belül, és elismerést kapnak (Harris 1998).

Mint más trendek esetében, itt sem az elvek fejlődésével szembeni ellenállás jelenti a megoldást. Valójában van tere annak, hogy új és kritikus módon vegyük szemügyre a szociális munkán belül folyó diskurzusokat a módszerekről, és vegyük nagyon komolyan a „hatalmi rezsimek” posztmodern kritikáját (Walker 2001). Álláspontom szerint az a legfontosabb, hogy professzionális megfontolásokból származó elvek alapján találjunk választ az új menedzserizmus jelentette kihívásra, ami azt jelenti, hogy olyan megfontolásokat érvényesítünk, amelyek valóban a szolgáltatások felhasználóit állítják a középpontba.

*

Milyen következtetéseket lehet levonni ebből az elemzésből? A szociális munkára – minden különböző megjelenésében – épp úgy szükség van az európai társadalmakban, mint a múltban. A szociális munka nemcsak egy múló jelenség, amely a társadalmi változással fölöslegessé válik, ha az egymással konfliktusban lévő érdekek közötti egyensúlyt helyreállítják, és a szociális problémákat a megfelelő források biztosításával strukturális szinten megoldják. Ezzel szemben a szociális munkára egyre nagyobb az igény, ahogy a társadalmak egyre inkább felismerik alapvető instabilitásukat és bizonytalanságukat. Az igénynek sokféle oka van, és sokféle faktor együttes hatását jeleníti meg. Ilyenek:

- az állami szociális védelem biztonsági hálójának gyengülése,
- az életesélyek átrendeződése a versenyalapú, piacorientált modellek szerint,
- a munkahelyek egyre bizonytalanabbá válása a társadalom minden szektorában,
- a demográfiai változások és ezen belül az idősek arányának növekedése,
- a társadalmi viszonyok változó mintái, amelyek hatással vannak a családra és annak az informális gondozásban betöltött szerepére,
- a növekvő általános bizonytalanság az életpályával kapcsolatban az identitásminták és kollektív szimbólumok felbomlásának hatására,
- a népesség növekvő kulturális változatossága az új migrációs minták következtében.

De az igények és az államra háruló költségek növekedésével párhuzamosan a szociális munkás-gyakorlatot az instrumentális hatékonyság fent említett elveinek megfelelően növekvő mértékben racionalizálják (Dominelli and Hoogvelt 1996). Ez azt jelenti, hogy a szociális munka szerepei közül szinte kizárólag a társadalmi kontrollal összefüggők kapnak támogatást. A szociális munka emiatt hibás körbe kerülhet: mandátumának a kontroll-funkcióra való leszűkítése miatt a professziót egyre gyakrabban éri a vád, hogy elhagyja klienseit és elárulja társadalmi hivatását, ez pedig egyre valószínűbbé teszi, hogy a szociális munkások – intervencióik hatékonyságának biztosítása érdekében – igyekeznek tovább erősíteni hatalmukat és tekintélyüket, ami a kontroll-funkció erősítését jelenti. Ez hozzájárul egy olyan helyzet kialakulásához, melyben a szociális professziók gondozási vagy nem számszerűsíthető funkciói elválnak hivatalos mandátumuktól, és egyre inkább átkerülnek a „voluntáris szektorhoz” és a „lágyabb” professziókhoz, ahol a szolgáltatások igénybe vevőihez való, ilyesféle közvetlen viszony még megengedhető, és így létezik.

Ezen túlmenően a dereguláció és a szolgáltatások kiszélesítése – ami sok szociális szolgálatot érint, ahol a szociális munkásoknak tradicionálisan központi szerepük és közvetlen állami mandátumuk volt – magával hozza a különböző szakmai csoportok közötti versenyhelyzet kialakulását (vagy nem professzionális munkaerő beengedését a szakmai területre olyan feltételek mellett, hogy bizonyos előre meg-

határozott célokat fognak elérni). Ami számít, az egyre kevésbé az elismert kvalifikáció (ami eddig a sajátos területre jellemző kizárólagos vagy legalábbis domináns kompetenciát fémjelezte), hanem hogy a munkavállaló képes-e előre meghatározott normák és célok elérése érdekében szolgáltatásokat nyújtani. A különböző szociális professziók identitása ezért valószínűleg egyre bizonytalanabbá és elmosódottabbá válik, miközben a verseny új demarkációs vonalakat teremt, melyeket sem az oktatás, sem a szakmai testületek nem tudnak befolyásolni.

Mindez annak veszélyét jelenti, hogy a szociális professziók elveszíthetik azt a képességüket, hogy maguk határozzák meg szakmai gyakorlatuk céljait és feladatait, és egyre inkább a politikai döntéshozás kiszolgálóivá válnak. Ez korábban is veszélyt jelentett, és ez volt az oka annak, hogy túl sok professzionális hatalom koncentráldott a szakmai körök kezében, ami viszont a szolgáltatás felhasználóit fosztotta meg önrendelkezési joguktól. Több professzió került ilyen helyzetbe, melyeket most a közvélemény súlyos kritikával illet „önközpontú” szemléletük miatt. A szociálpolitikai változások jó része névlegesen nagyobb szerepet kíván biztosítani a szolgáltatások céljainak meghatározásában a klienseknek, mint a „fogyasztóknak”, ami ismét egy jól ismert szociális munkás-elvet jelent, nevezetesen a kliens önrendelkezési joga tiszteletben tartásának elvét, aminek végrehajtása ugyanakkor mindig problematikus ügy volt. Az alapkérdés az, hogy vajon az átfogó politikai keret, amelyen belül a kliens és a szociális munkás találkoznak, lehetővé teszi-e ezt a fajta kooperációt, vagy a „fogyasztók” választása csak egy szűkre szabott kereten belül folyhat, ami hozzájárul döntési lehetőségük további csökkentéséhez. A szociális munka természetének és céljának autonóm meghatározása nem lehet eszköze a szakmai hatalom növelésének, hanem annak a társadalmi térnek a visszanyerését kell tükröznie, amely a globalizáció erőinek térnyerésével és a nemzetállamok szerepének változásával összeeszküült. Egy ilyen feladat valóban nemzetközi együttműködést követel, még akkor is, ha a „megoldásnak” kifejezetten specifikus helyi és regionális ügyekhez kell kapcsolódnia (Zavirsek 2001).

A jelen társadalmi által érzékelt biztonságvesztési krízis nem győzhető le szigorúbb szabályozó intézkedésekkel, bár ezek bizonyos helyzetekben szükségesek, és elvárhatók a legitim hatalmat gyakorló államtól. A bizalom adja a társadalom stabilitását, a bizalom abban, hogy léteznek hatékony struktúrák és eljárások, melyek megakadályozzák a kisebbségi érdekek teljes alárendelését a többség érdekeinek, és amelyek biztosítják, hogy ne lehessen kirekeszteni marginális és hátrányos helyzetű csoportokat a felzárkóztatásukat célul tűző kísérletek nélkül. Az ilyesfajta intézményesült beillesztés mindennek előtt a jóléti állam fejlesztését jelenti. A szociális professziók a kezdet kezdetétől központi szerepet játszottak a határok tárgyalásos meghatározásában és a beillesztés feltételeinek kialakításában, bár nem mindig hatékonyan és hozzáértően tették ezt, de társadalmi mandátumuk a normatív különbségekből fakadó konfliktusokban betöltött mediátor szerepet jelölte ki nekik. Mindkét oldal vonatkozásában közvetítettek:

a többségi érdekeket éppúgy megjelenítették a kisebbségek előtt, mint ahogyan a kisebbségeket is képviselték a többséggel szemben. Manapság ezt a szerepet még a korábbiaknál is határozottabban kell játszaniuk, hogy elősegítsék az új társadalmi szerződés kimunkálását a társadalmi szakadék különböző partjain állók között, elősegítve ezzel a társadalmi szolidaritás és a szociális állampolgáriság fejlődését. A szociális munka módszertani repertoárja sohasem volt független a politikai kontextustól, amelyben alkalmazták. Sőt, ahogy a jelen tendenciái mutatják, alkalmazásuk során kifejezetten figyelembe kell venni a politikai kontextust. A szociális munka gyakorlása egyben mindig a szociálpolitika gyakorlását is jelenti, ami viszont a társadalmi szolidaritás politikai értelméről szóló tárgyalást jelenti, a közvetlen szociális probléma enyhítésén túl. Ez a szociális professziók megkülönböztető sajátossága, és pontosan ezt veszélyeztetik a fent elemzett fejlődési irányok. Ha a „minőségi munkára” vonatkozó céljaink nem mennek túl a számszerűsítésen és a menedzseri terminusokban megfogalmazott célokon, nem leszünk képesek választ találni azokra az alapvető szakadásokra és biztonságihiányokra, melyek a jelen társadalmait destabilizálják.

Hiszem, hogy a szociális professziók intellektuális és kulturális öröksége elegendő forrást biztosít számunkra, hogy a siker reményével kísérelhessük meg a feladat végrehajtását, de ehhez szerintem a nemzetközi és kultúraközi megközelítésre van szükség, amely képes távolságot teremteni a közvetlen nemzeti programoktól, és a professziókat erősebben köti az átalakulásuk szükségszerűségéhez. Az általános sajátosságok és a jelen krízisének mélysége csak akkor ötlük szemünkbe, ha túllépünk a 2001. szeptember 11-i terrorista támadás okozta pánikon. Mert miközben kétségtelenül külső fenyegetés is éri társadalmaink stabilitását, belső fenyegetés is van, amit a jelen szociálpolitikai intézkedései nem csökkentenek, hanem növelnek. És ebben a krízisben itt az ideje, hogy a szociális munkások megosszák tapasztalataikat és hallassák hangjukat, járuljanak hozzá azoknak az elveknek a radikális újragondolásához, amelyekre alapozva egyedülállóan komplex társadalmaink biztonsága, stabilitása és integrációja elérhető.

Fordította Kozma Judit

Irodalom

- Dominelli, L. and Hoogvelt, A. (1996): Globalization and the technocratization of social work. *Critical Social Policy*, 47 (16), pp. 45–62.
- Giarchi, G. and Lankshear, G. (1998): The Eclipse of social work in Europe. *Social Work in Europe*, 5. (3), pp. 25–36.
- Hamburger, F. (2000): Europäische Integration – Internationalisierung des Studiums und aktive Professionalisierung. In: S. Müller (szerk.): *Soziale Arbeit: gesellschaftliche Bedingungen und professionelle Perspektiven*. Neuwied: Luchterhand.
- Harris, J. (1998): Scientific management, bureau-professionalism, new managerialism:

- the labour process of state social work. *British Journal of Social Work*, 28, pp. 839–862.
- Holden, C. (1999): Globalisation, social exclusion and Labour's new work ethic. *Critical Social Policy*, 19 (4), pp. 529–538.
- Jones, C. (2001): Voices from the front line: State social workers and New Labour. *British Journal of Social Work*, 31, pp. 547–562.
- Jordan, B. (2001): Tough Love – Social work, social exclusion and the Third Way. *British Journal of Social Work*, 31, pp. 527–546.
- Laan, van der, G. (2000): Handlungsspielräume von Sozialarbeitern unter Marktbedingungen – das Beispiel Niederlande. In: H.-U. Otto and S. Schnurr (szerk.): *Privatisierung und Wettbewerb in der Jugendhilfe: Marktorientierte Modernisierungsstrategien in internationaler Perspektive*. Neuwied: Luchterhand, pp. 87–110.
- Lorenz, W. (2001a): Social work in Europe – Portrait of a diverse professional group. In: S. Hessle (szerk.): *International Standard Setting of Higher Social Work Education*. Stockholm Studies of Social Work, 17, Stockholm University.
- Lorenz, W. (2001b): Social work responses to „New Labour“ in continental European countries. *British Journal of Social Work*, 31 (4), pp. 595–609.
- Lorenz, W. (2001c): Understanding the 'Other' – European perspectives on the ethics of social work research and practice. Centre for Evaluation and Developmental Research, University of Southampton.
- Lymbery, M. (1998): Care management and professional autonomy. *British Journal of Social Work*, 28, pp. 863–878.
- Olk, T. (2000): Der „aktivierende Staat“ – Perspektiven einer lebenslagenbezogenen Sozialpolitik für Kinder, Jugendliche, Frauen und ältere Menschen. In: S. Müller (szerk.): *Soziale Arbeit: gesellschaftliche Bedingungen und professionelle Perspektiven*. Neuwied: Luchterhand.
- Parton, N. (1994): The nature of social work under conditions of (post)modernity. *Social Work and Social Sciences Review*, 5 (2), pp. 93–112.
- Parton, N. (1998): Risk, advanced liberalism and child welfare – The need to rediscover uncertainty and ambiguity. *British Journal of Social Work*, 28, pp. 5–27.
- Scherr, A. (1999): Transformations in social work: from help towards social inclusion to the management of exclusion. *European Journal of Social Work*, 2 (1), pp. 13–22.
- Torring, J. (1999): Workfare with welfare: recent reforms of the Danish welfare state. *Journal of European Social Policy*, 9;1, pp. 5–28.
- Walker, S. (2001): Tracing the contours of postmodern social work. *British Journal of Social Work*, 31, pp. 29–39.
- Zavirsek, D. (2001): Regional knowledge(s) of social work – from silenced stories to their recollection. In: S. Hessle (szerk.): *International Standard Setting of Higher Social Work Education*. Stockholm Studies of Social Work, 17, Stockholm University.